

Відгук офіційного опонента
на дисертацію Тернової Жанни Анатоліївни
«Вербалізація концепту *успішна жінка* в українській прозі
кінця XX – початку XXI ст.»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 035 Філологія

Актуальність обраної теми дослідження та її зв'язок з планами й напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними планами та галузевими науковими програмами.

У когнітивній лінгвістиці пріоритетною є проблематика, пов'язана з концептуалізацією дійсності й антропоцентричністю. Для лінгвістичних студій початку XXI ст. характерна загальна спрямованість на опис вербалізованих фрагментів картин світу, моделювання певних концептосфер, виявлення особливостей їх мовної репрезентації, вивчення взаємодії мови, людини й культури.

Дисертаційна праця Тернової Жанни Анатоліївни, присвячена дослідженню вербалізації концепту **успішна жінка** на матеріалі української прози кінця XX – початку XXI ст., заслуговує на цілковите схвалення.

Актуальність запропонованого дослідження, слушно зауважує авторка, зумовлена, з одного боку, загальним антропоцентричним спрямуванням сучасної лінгвістичної науки, в центрі уваги якої перебувають людина, соціум, концептуальна та мовна картини світу, а з іншого – потребою у вивченні концептуальної структури сучасної української мови на межі XX – XXI ст., що дає змогу простежити, як змінюється мова разом з культурно-історичними подіями в українському суспільстві (с. 18–19).

Слід відзначити зв'язок дисертаційної праці з комплексною науковою темою кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара «Когнітивні й дискурсивні аспекти лінгвістичних досліджень» (державний реєстраційний номер: 0122U001280). Тему

дисертації затверджено на засіданні вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 5 від 18.11.2021 р.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і наукова новизна.

Наукове дослідження представлене у вигляді дисертації. Структура роботи підпорядкована вирішенню основних завдань і є цілком логічною. Основні наукові положення розкрито в трьох розділах.

Детальне вивчення дисертаційної роботи та наукових публікацій Ж. А. Тернової дає підстави зробити висновок про обґрунтованість і достовірність отриманих результатів. Дібраний і систематизований значний фактичний матеріал (опрацьовано 82 прозові твори 60 українських письменників: В. Андрусів, Н. Гуменюк, Л. Дашвар, Л. Дереш, О. Забужко, П. Загребельний, А. Кокотюха, І. Роздобудько, О. Чорногуз, П. Шевченко та ін., у яких актуалізовано лінгвокультурне поняття «успішна жінка») сприяв чіткій аргументації авторських положень, підкріплених численними ілюстраціями. На нашу думку, аналіз такої кількості творів дозволяє робити цілком обґрунтовані та науково коректні спостереження й висновки.

Умотивованим є вибір загальнонаукових і власне лінгвістичних методів дослідження (дескриптивний аналіз, концептуальний аналіз, метод компонентного аналізу, дистрибутивний аналіз та ін.), використання яких забезпечило достовірність отриманих результатів і висновків.

Як стверджує дослідниця, наукова новизна дисертаційної розвідки полягає в тому, що в ній уперше подано системний опис концепту **успішна жінка** в сучасній українській мові; на основі лінгвокогнітивного та лінгвокультурного аналізу встановлено його лексико-семантичні, контекстуальні та когнітивні особливості (с. 22). Наукову новизну одержаних результатів відображено в положеннях, винесених на захист.

Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання.

Мета рецензованого дослідження, що полягає в описі структури концепту **успішна жінка**, унаочненні його мовної репрезентації та описі лінгвоконцептуальних характеристик жіночого успіху як соціального явища (с. 19), розкрита в повному обсязі.

Теоретичне значення результатів дисертаційної розвідки зумовлено тим, що результати дослідження засобів вербалізації концепту **успішна жінка** є внеском до когнітивної семантики, лексикології, лінгвокогнітивних концептуальних студій у сучасній україністиці. Важливим є дослідження проблеми мовної особистості, її духовної сфери, системи духовних цінностей народу й відображення цих феноменів у її мові та культурі (с. 24).

Практичне значення роботи зумовлене тим, що її положення можуть бути використані під час розроблення спеціальних курсів і семінарів з лінгвістики художнього тексту, дискурсології, лінгвопрагматики та когнітивної лінгвістики. Результати наукових пошуків стануть у пригоді в навчальних студіях не лише філологічного спрямування, а й етнопсихологічного, фольклорного тощо (с. 24).

Зміст та завершеність дослідження.

Відзначимо, що дисертація має чітку композиційну побудову, а змістовне наповнення всіх розділів є достатньо збалансованим.

Дисертаційна праця містить анотацію, вступ, три розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел і три додатки.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет, окреслено джерельну базу, схарактеризовано теоретико-методологічні основи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів, наведено дані щодо апробації результатів дослідження.

Перший розділ «Теоретичні засади концептологічних досліджень у сучасній лінгвістиці» присвячений аналізу ключових значень поняття

успішності, вивченню багатозначності слів, дотичних до поняття успішності в процесі їхнього розвитку та побудові концептуальної моделі, що дало змогу проаналізувати лексико-семантичні засоби вербалізації концепту **успішна жінка**.

Авторка, розглядаючи тлумачення поняття «концепт» у стосунку до вербалізації концепту **успішна жінка** в українськомовній художній прозі кінця XX – початку XXI ст., стверджує, що його вивчення саме в цей період набуває нового значення із двох причин: 1) воно актуалізує в мовній формі злам двох століть з висоти оптимальної відстані і 2) дає змогу усвідомити ймовірну трансформацію майбутнього уявлення про досліджуваний концепт на дискурсивному матеріалі української мови (с. 31–32).

Дослідниця звертається до наукових розвідок таких мовознавців, як А. Вежицька, Н. Голікова, І. Голубовська, С. Жаботинська, А. Загнітко, Т. Космеда, І. Попова, Т. Радзієвська, О. Селіванова та ін., праці яких є опертям для методологічної основи рецензованої дисертації.

На думку авторки, саме когнітивно-дискурсивний підхід є найприйнятнішим для досліджуваного концепту **успішна жінка** в межах українськомовного художнього літературного простору (с. 35).

Ж. А. Тернова детально описала ключові значення поняття «успішність», визначила, що синонімічний ряд до поняття «успіх / успішний» становлять ключові лексеми *результат, здобуток, рекорд, звершення, перемога, досягнення, виграш, тріумф / щасливий, вдалий, удатний, благополучний, блискучий, тріумфальний, результативний, плідний* (с. 78), розглянула полісемічні слова, дотичні до поняття успішності в процесі їхнього розвитку.

Концептуальна модель, запропонована авторкою, дала змогу проаналізувати лексико-семантичні засоби вербалізації концепту **успішна жінка**.

У другому розділі «Системний опис мовних засобів об'єктивації концепту *успішна жінка* в українській прозі кінця XX – початку XXI ст.»

унаочнено вербалізацію концептуальної динаміки уявлень українців про поняття «успішна жінка» на матеріалі українськомовної художньої прози зазначеного періоду.

Мовний образ світу українців щодо концепту **успішна жінка** досліджено, як зазначає авторка, номінативними засобами мови, функційними засобами мови, засобами образної виразності мови (с. 79).

Концепт **успішна жінка** в українськомовній художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст., за спостереженнями Ж. А. Тернової, формують такі лексико-семантичні поля, як «індивідуальність особистості», «родинні стосунки» та «професія». У кожному ЛСП наявні лексеми, що є найчастіше вживаними для змалювання успішної жінки.

На сторінках другого розділу дослідниця ілюструє вербалізацію концепту **успішна жінка** в українськомовній художній прозі кінця ХІХ – початку ХХІ ст., описуючи його у вигляді лексико-семантичного поля; ґрунтовно аналізує такі лексико-семантичні поля, як «індивідуальність особистості» (з тематичними рядами «риси характеру» й «фізична привабливість»), «родинні стосунки» (з тематичними рядами «сім'я» і «кохання»), «професія» (з тематичними рядами «суспільство», «кар'єра» та «матеріальне забезпечення») (табл. 2.1–2.7).

Ж. А. Тернова описує ЛСП досліджуваного концепту та їхні тематичні ряди, враховуючи такі критерії: іменникова дистрибуція, прикметникова ознака, активна процесуальність, пасивна процесуальність, суб'єктно-об'єктне відношення та засоби художньої виразності.

Заслуговує на увагу ґрунтовний аналіз слів, які є актуалізаторами кожного лексико-семантичного поля, приміром ЛСП «індивідуальність особистості» з відповідними тематичними рядами *риси характеру* та *фізична привабливість* репрезентують лексеми: *розумниця, енергійна, впевнена у собі, успішна, активна, розумна, незалежна, сильна, самотійна, щаслива, крута* тощо (с. 141).

Вагомим і цінним здобутком дисертантки є третій розділ «Парадигма національних лінгвоментальних образів *успішної жінки* в українській прозі кінця XX – початку XXI ст.», у якому розглянуто сучасні підходи до інтерпретації жіночих образів; запропоновано власні моделі тексту-знака комунікативної ситуації (с. 147), психоментальної інтерпретації образів успішної жінки (с. 151) та концепту «успішна жінка» в українськомовній художній літературі кінця XX – початку XXI ст. (с. 234); виявлено й описано основні лінгвоконцептуальні характеристики жіночих образів у літературі досліджуваного періоду.

Проаналізувавши основні культурні доміанти української етносвідомості, Ж. А. Тернова робить висновок, що асоціативне поле концепту **успіх** містить такі елементи: харизма, кар'єра, любов, популярність, гроші, краса, гламур.

Оброблення суцільної вибірки даних з художньої літератури дав змогу дослідниці виділити смислове ядро концепту **успішна жінка** зі смисловими компонентами «ідеальна жінка», «справжня жінка» та «ділова жінка / жінка, яка має досягнення, результати»; ґрунтовно описати субконцепти, що належать до них (*дружина, мати, красуня, кохана, коханка, подруга; лікарка, секретарка, журналістка, модель, бібліотекарка; нетворкінгша, зоозахисниця, активістка, ворожка*).

Концепт **успішна жінка** в художньому дискурсі, за спостереженнями авторки, розкрито через численні описи психічних та емоційних станів жінок, описи їхньої комунікації та ін.

Варто наголосити, що теоретичні положення проілюстровані вдало дібраними прикладами з української прози кінця XX – початку XXI ст.

Заслуговують на схвалення додатки до дисертаційної праці, які репрезентують три лексико-семантичних поля («індивідуальність особистості», «родинні стосунки» «професія». Матеріали дослідження можна застосувати в лінгводидактиці й лексикографії.

Висновки до розділів і до всієї роботи глибокі, аргументовані, повністю відповідають поставленим у дисертації завданням.

Дискусійні положення, зауваження та пропозиції.

Відзначаючи актуальність і перспективність дисертаційної праці, аргументованість сформульованих теоретичних засад, комплексний і ґрунтовний аналіз структури концепту **успішна жінка**, цінність отриманих результатів, узагальнень і висновків, висловимо окремі міркування, що потребують додаткового висвітлення або пояснення під час захисту та врахування їх у наступних наукових розвідках.

1. Описуючи перелік когнітивних ознак, авторка обмежується лише окремими елементами процесу метафоризації, що є, ймовірно, ментальним виявом процесу концептуалізації, аніж усталеними мовними висловами. Не зрозуміло, чому окремим предметом дослідження роботи не стали фразеологізми та фразеоконцепти.

2. Виникає сумнів у прийнятності та категоричності положення, яке є частиною вступу до дисертації (с. 21): «Основним методом дослідження є метод побудови лексико-семантичного поля концепту **успішна жінка**, доповнений елементами компонентного аналізу». Чи буде авторка це поле і його треба виділити та описати, а отже, воно є універсальним конструктом, що може застосовуватися для опису інших понять? Чи воно вже існує в мові й дисертантка пропонує авторську концепцію, що має форму поля як засіб подання складного концепту **успішна жінка**?

3. На нашу думку, основним методом в аналізованій роботі для вивчення номінативів на позначення концепту **успішна жінка** на рівні мовленнєвої реалізації є метод зіставного аналізу, що передбачає зіставлення та порівняння засобів вираження кількох мовних одиниць, які використовують в одній і тій самій ситуації для вираження одного й того самого смислового значення. В аналізі лексико-семантичних полів (с. 100, 104, 113, 117, 125, 129, 135) у представленому дослідженні такі номінативи

подано як складники іменникової дистрибуції стану без елементів зіставного аналізу на рівні їхньої мовленнєвої реалізації.

4. У роботі авторка обмежується інтерпретацією окремих контекстів, у яких йдеться про жіночий успіх. Утім, відсутній прагмалінгвістичний аналіз комунікативно значущих фрагментів, що змістово та інтенціонально передають комунікативну ситуацію успіху, хоч на с. 150 зазначено, що онтологічний рівень аналізу досліджуваного концепту передбачає врахування прагмалінгвістичного аспекту.

Висловлені зауваження й побажання не применшують науково-практичного значення рецензованої праці, не стосуються її принципових засад, які є науково виваженими, переконливо аргументованими, підкріпленими значним фактичним матеріалом. Робота виконана на належному теоретичному рівні, що засвідчує ґрунтовну фахову підготовку дисертантки, її дослідницькі здібності та наукову компетентність.

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях.

Уважаємо, що виклад наукових положень роботи є достатньо ґрунтовним. Результати дослідження відображено у 8 одноосібних публікаціях, 4 з яких – надруковані у фахових виданнях України, 1 публікацію вміщено в періодичному науковому виданні держави, яка входить до ОЕСР та ЄС, 3 наукових розвідки – у журналах, індексованих у базі Index Copernicus.

Апробація основних результатів дослідження.

Дисертаційна розвідка має цілком достатню апробацію. Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а також викладено в доповідях, виголошених на 6 міжнародних, 2 всеукраїнських та 3 регіональних наукових і науково-практичних конференціях.

Відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» та нормативних актів МОН України.

Аналіз дисертації й основних публікацій дає підстави вважати, що наукова праця «Вербалізація концепту *успішна жінка* в українській прозі кінця XX – початку XXI ст.» є завершеним оригінальним дослідженням, яке за змістом та оформленням відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р. (зі змінами), а її авторка, Тернова Жанна Анатоліївна, заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української,
іноземних мов та перекладу
Полтавського університету
економіки і торгівлі
(спеціальність: 10.02.01 – українська мова)

Надія Бобух

